

*”De gebouwen zijn hier goed, maar
hélaas niet de onderwijzer...”*

Met een schoolopziener op pad door Achtkarspelen omstreeks 1840 (1)

Door Dirk R. Wildeboer te Buitenpost,
secretaris van de Stichting Oud-Achtkarspelen

Een schoolopziener op inspectiebezoek omstreeks 1870.

Afbeelding van een schoolmeisje op een convocatie in 1832.

Ds. Niebuur Ferf was naast zijn ambt als predikant, werkzaam als schoolopziener van 1816 tot 1845 in de gemeenten Achtkarspelen, Dantumadeel, Kollumerland en Tietjerksteradeel. Van al zijn schoolbezoeken maakte hij een verslag, die (in kopie) bewaard zijn gebleven. Deze verslagen geven een interessant beeld van het lager onderwijs in de eerste helft van de 19de eeuw.

In dit en het volgende artikel maken we zijn belevenissen mee tijdens de bezoeken aan de scholen. Hij schroomde beslist niet om de schoolmeesters op hun eventuele tekortkomingen te wijzen.

Horatius Niebuur Ferf werd geboren op 17 september 1776 te Leeuwarden. Zijn ouders waren Abraham Ferf (1734-1817) en Maria Niebuur. Bij zijn geboorte kreeg hij de achternaam van zijn moeder als tweede voornaam. Dit kwam in de 19de eeuw, vooral bij voorname families, wel vaker voor. Het geslacht Ferf heeft bijna de hele 19de eeuw in Bergum een invloedrijke positie gehad. Horatius Ferf werd dominee en zijn eerste gemeente was Molkwerum. In 1805 trouwde hij met Anna Eldering en in 1806 deed hij zijn intrede als predikant bij de hervormde gemeente in Bergum. Hij begon met het aanleggen van een kerkarchief en maakte geregeld aantekeningen van de gebeurtenissen in zijn gemeente. Bij zijn komst in de nieuwe gemeente, zat men nog midden in de tijd dat de Fransen hier heer en meester waren. Dit blijkt ook uit zijn notities. Zo moest op 1 februari 1807 een speciale dankdienst worden gehouden bij gelegenheid van de overwinning van Frankrijk in Pruisen. In 1808, de 5e maart, werd de predikant verplicht om in zijn gebeden te danken

''voor de gelukkige verlossing van H.M. de Koningin''. Twee jaren later kwam er een bevel om te danken en te bidden voor het huwelijk van Napoleon en Maria Louise op 1 april 1810. In dat jaar werd Nederland een deel van Frankrijk. Ds. Ferf schreef in zijn aantekeningen hierover: ''Een treurige omkeer van zaken voor ons vaderland''. Als predikant maakte hij geen gemakkelijke periode mee. Er was geregeld onrust in de kerk. In zijn tijd begon de afscheiding (ds. Van Velzen in Drogeham 1835). Al eerder waren er gemeentelieden die het niet met hem eens waren. Zo kwam Sara Lautenbach in 1826 al een halfjaar niet in de kerk, omdat de preek haar lang niet naar de zin was en ''zij liep naar elders''. In 1836 maakten de ouderlingen ''gewichtige bedenkingen'' om met dominee op huisbezoek te gaan ''wegens de godsdienstige woelingen rondom deze gemeente''. Dat jaar moest hij maar alleen op huisbezoek ''om onvermijdelijke gesprekken omtrent den onruststoker van Drogeham, ds. Van Velzen, voor

te komen''. Toen in 1834 voor het eerst ook de echtgenotes van de leden naar de bijeenkomsten van ''het Nut'' meegingen, kreeg vooral ds. Ferf smaad en hoon. De predikant was jarenlang bij het werk van deze vereniging betrokken. Dat was al een reden om niet meer bij hem ter kerke te gaan en uit te wijken naar Oostermeer, Suameer of Garijp. Want zei men: ''Nut en nijljochterij, dêr foeget de divel bij''.

Hij heeft er voor gestreden dat er een school kwam in het armhuis op de Bergumerheide. Hiervoor werd de eetzaal gebruikt. Want, zo schreef hij aan de autoriteiten: ''de kinderen lopen als beesten in de heide rond en zijn door hunne bedelarij de ingezetenen, de reizigers en de inwoners van de omliggende dorpen niet weinig tot last''. In 1847 ging ds. Ferf met emeritaat en was toen 72 jaar.

Schoolwet

In 1806 kwam de eerste nationale schoolwet tot stand. Zij muntte uit door een goede zorg voor het schoolwezen, het stellen van bepaalde eisen, waaraan het moest voldoen en een controle op het onderwijs door inspecteurs, in die tijd nog schoolopziers genoemd. De onderwijzers moesten bepaalde bevoegdheden bezitten (eerste, tweede, derde en vierde rang).

Wie enige bedrevenheid in lezen, schrijven en rekenkunde had, werd meester van de vierde rang. Van die van de derde rang werd bovendien geëist, dat zij enige kennis bezaten van de beginselen van de Nederlandse taal en met breuken konden rekenen. De onderwijzers van de tweede rang moesten ook enige kennis hebben van aardrijkskunde en geschiedenis en voor de klas in ieder opzicht voldoen. Voor de hoogste rang moest men bovendien bekend zijn met de beginselen van de natuur- en wiskunde en zeer beschaafd optreden. De getuigschriften van de derde en vierde rang bleven maar twee jaar geldig en daarvoor moest men dus telkens opnieuw examen doen. In

't Haantje kraait: Kom, kleine Daan,
Nu is 't tijd om op te staan.

EEN KRENTENTAART.

't Is vandaag een heerlijk dagje,
Omdat Moederlief verjaart.
Zie je, wat Margo mag geven?
Kijk, een lekkere krententaart.

Achtkarspelen en omgeving vond men uitsluitend schoolmeesters van de tweede en derde rang. Vóór de invoering van de schoolwet in 1806 was men al geschikt voor onderwijzer bij een goed zedelijk gedrag. De door deze wet omschreven doelstelling was de opleiding tot maatschappelijke en christelijke deugden. Ds. Ferf begon in 1816 zijn werk als schoolopziener. Zijn voorganger

was ook een predikant, t.w. Ds. Beekhuis van Garijp. Eén van zijn zonen was later jarenlang notaris in Buitenpost. Het lijkt er wel op dat dominees in die tijd ook deskundig waren op het gebied van het onderwijs. Destijds waren er nog alleen openbare scholen. Tussen kerk en school bestond nog wel een zekere verwevenheid, die in de loop van de 19de eeuw langzamerhand verdween.

Buitenpost

We volgen nu de sporen van Ferf en komen op 15 juni 1840 aan bij de school in Buitenpost. Hier was kortgeleden Hendrik Leopold benoemd. Het was niet de keus geweest van de schoolopziener Ferf, maar de gecommiteerden (gekozen door de floreenplichtigen) hadden de voorkeur aan Leopold gegeven. Zij vonden hem zeer geschikt voor de 'kerkediens'. Toevallig ontmoette Ferf bij de ingang van de school grietman De With, "die met mij vol verlangen was om de onderwijzer Leopold, bezittende de 2de rang, voor het eerste te zien onderwijzen". Maar dit werd een grote teleurstelling. "Het leeren van het A.B.C. bij de kleinen, op een verouderde leerwijze, ging vergezeld met een luid geschreeuw". De grietman vroeg waarom dit nodig was en kreeg ten antwoord "om beter te kunnen hooren of de kinderen die letter kennen". Ds. Ferf zei maar niets hiervan en de grietman verliet al spoedig de school. Verder deugde er niet veel. De leerlingen gebruikten "een wonderlijk mengsel van leeren leesboekjes, dat ik weinig nodig had om eene deerlijke daaruit ontstane verwarring, gade te slaan". Het bleek dat de kinderen deze boekjes van huis meekregen en om de ouders niet op kosten te jagen, maar werden gebruikt.

Ds. Ferf had nog meer aanmerkingen op het onderwijs, maar meester Leopold "verbeeldde zich dit als zeer goed". Na wat heen en weer gepraat, besloten beide heren om in "het logement" na schooltijd hierover verder te spreken. De predikant schreef o.a. hierover in zijn verslag: "Ik begon met betuiging van mijne droefheid, dat ik alles nog meer in de war had gevonden dan bij de overledene onderwijzer, met wien ik geduld had moeten hebben". De woorden van Ferf "mishaagden Leopold zeer". Hij was juist van plan om op de morgen van het schoolbezoek verbeteringen aan te brengen, maar door de komst van de schoolopziener en de grietman, werd hij hierin gehinderd. Aan het slot van het verslag schreef de schoolopziener: "Onze eerste ontmoeting was dus verre van aangenaam, daar ik hem over zijn ruime dosis van verwaandheid en domheid, de les oplas". Leopold kreeg de aanzegging, dat er bij het volgende schoolbezoek verbeteringen moesten zijn. "Ja zeide hij dat zal nog wel een jaar moeten aanhouden". Na dit onderhoud hadden inspecteur en grietman nog een gesprek over het onderwijs in de grietenij, waarbij de grietman beloofde met ds. Ferf alle scholen in Achtkarspelen te gaan bezoeken. Hierover was al eerder schriftelijk contact geweest.

Nog steeds "veel gedruisch"

Tijdens een bezoek aan de school in Buitenpost zes jaren later, op 5 september 1846, maakte de inspecteur o.m. het volgende mee. "Wegens het drukke bezoeken van deze school (meer dan 120), zitten vooral de kleinen als gepakte haringen op elkander en hier wel bewaard maar niet onderwezen worden. Er is daarom ook zulk een gedruisch in de school dat U hooren en zien vergaaf". Leopold had een oplossing gevonden voor het ruimtegebrek. Wanneer het niet regende, liet hij de jongste leerlingen naar buiten op de binnenplaats gaan en "onder het opzigt te stellen van eenen leerling, die dan op een bord aan de muur aldaar hun onderwijs gaf". Ds. Ferf vond dit maar niets, maar meester Leopold antwoordde: "Och mijn Heer, die kleinen zijn nog te jong om hun iets te leeren". "Deze leerkracht wordt hier algemeen als een knap onderwijzer geroemd. Hij onder-

wees hen, met uitzondering der laagste klasse, die letterlijk niets deden, vol blakenden ijver. Maar op de antwoorden op de vragen, welke velen tegelijk gaven met een hard geschreeuw, bleek duidelijk, dat alles meest geheugenwerk was. En tevens zoo verward, dat ik blijde was, toen het luid gezang en het oprabbelen van een gebedje door een kind, een einde maakte aan dit onderwijs. De onderwijzer ontving mij zeer vriendelijk, is beschaafd, en van een goed zedelijk gedrag. Maar uit mijne gesprekken met hem ontwaardde ik een verward hoofd in hetwelk mijne raadgevingen en teregtwijzingen, ook omtrent het schoolgebed, geen ingang zullen erlangen. Dewijl hij op alles met eene goede dosis eigenliefde en waanwijsheid zijne aanmerkingen maakte".

Augsbuurt of Lutjewoude

Om misschien wat bij te komen van al dat lawaai in Buitenpost, ging de schoolopziener nog op dezelfde dag, even de gemeentegrens over en kwam al heel gauw terecht in Augsbuurt. In deze school kon men bij wijze van spreken wel een speld horen vallen. Ds. Ferf schreef in zijn rapport dat de nieuw gebouwde school er goed uitzag, maar door het grote aantal leerlingen, in totaal 44, te klein was. Maar "wegens de geringe bevolking van dit kleine dorpje, konde men hierop niet rekenen". "Want de meeste schoolkinderen komen hier van twee omliggende dorpen wegens het goed onderwijs, dat alhier door den ijverigen onderwijzer Teije H. van Teijens, hebbende den derden rang, gegeven wordt. En waarlijk!, men moet zich hierover ten hoogsten verwonderen, als men den man, zonder eenig voorkomen en als onnozel aanziet en dan het verstandig en doelmatig onderwijs gadeslaat. Hoe hij vormleer, tafel der eenheden, letterhoutjes en alle andere hulpen leermiddelen aanwendt, om in het lezen, schrijven enz. hen te onderrigten. Hoe stil en ijverig zij allen werkzaam zijn en welke goede vorderingen zij maken en dat niettegenstaande de man zulk een gering inkomen heeft en met vrouw en kinderen bezwaard is. O, hoe velen met eene rijzige gestalte, beschaafde zeden en groote geleerdheid, maakt dit kleinen manneken beschaamd". Een jaar later kwam Ferf weer bij de "ijverigen en braven onderwijzer" Van Teijens. "Er was leven, werkzaamheid, orde

en stilte en groote leergierigheid in deze school. Wegens de roem van zijn onderwijs, waardoor hij leerlingen van andere plaatsen en zelfs van de oostkant van Kollum trekt. Daardoor wordt zijn gering inkomen, hetwelk over het geheel anders slechts f211,- per jaar beleeft, vrij wat verbeterd". Het was regel dat de schoolgelden aan de onderwijzer toekwamen. Door deze extra inkomsten van de leerlingen buiten het dorp, kwam meester aan een redelijk inkomen. Met de omliggende dorpen, die de inspecteur noemde, werden waarschijnlijk Kollum en Burum bedoeld. Na zijn pensionering op 77-jarige leeftijd, werden school en onderwijzerswoning, die omstreeks 1835 waren gebouwd, in 1880 verkocht. De school is toen opgeheven. Het dorp was te klein voor een school. Van Teijens heeft nog een beschrijving van zijn dorpje achtergelaten, waarin hij o.a. zegt, dat het een uur lang is en een kwartier breed en 's winters door watermolens moet worden droog gehouden. Verder lezen we: "Men telt hier

12 groote en kleine boerderijen, waarvan 4 in de kom en 12 woonhuizen, meest van arbeiders".

Surhuizum

Ds. Ferf bezocht hier de school met veel genoegen. Hij schreef hierover het volgende: "3 Junij 1845. De Staat van het Schoolgebouw enz., in één woord alles, was in goeden Staat. Ik trof bij den verstandigen, ijverigen en braven onderwijzer Sijze Minnes van der Velde, hebbenden den 2e rang, 34 jongens en 39 meisjes aan. Het geheel getal des zomers bedraagt 86. Een getal dat getuigt van een zeer doelmatig onderwijs, daar ik bij den vorigen onderwijzer in dien tijd zelden méér dan 25 leerlingen vond. Uitmuntend was ook dit onderwijs in alle vakken, in elke klasse en Afdeling. Orde, Stilte, het gevolg eener onafgebroken werkzaamheid, opmerkzaamheid, leergierigheid en blijmoedige gehoorzaamheid, alles verrukte mij. Ik zag hier den liefderijken vader bij zijne kinderen. O!, welk een contrast met den vorigen onderwijzer. Hier boeide mij alles. Met blijdschap en eenen hartelijken handdruk kon ik dezen echten onderwijzer en zijne kinderen het vrolijke vaarwel toeroepen".

Drogeham

Hier was Hendrik Jans Posthuis de onderwijzer. De rapporten over deze persoon waren, op zijn zachtst gezegd, minder gunstig. Ds. Ferf had hem met opzet vele malen bezocht met het doel verbeteringen aan te brengen. "3 Junij 1840. Mijn eerdere ernstige vermaningen, vergezeld met herinnering aan zijne zeer goede woning, tuin en school had, dacht mij, op die man goed gewerkt. Hij scheen met meer lust en ijver onderwijs te geven; vooral in het vak schrijven. De man nam mijne vermaningen en herinneringen met goedwilligheid aan". "31 augustus 1841. De woning des onderwijzers is goed, het schoolvertrek uitmuntend, de zindelijkheid matig. De onderwijzer Posthuis is een zedelijk, zacht en goed mensch, doch heeft geene groote verstandelijke vermogens noch kundigheden, als een onderwijzer van den 2e rang behoort te bezitten. Men ziet dat terstond bij het komen in zijn school en in zijn gebrekkig, ondoelmatig onderrigt, hoe goed ook zijn wil zijn moge. Ik vond zijn onderwijs

Horatius Nieuwbuur Ferf (1776-1859), predikant en schoolopziener.

beter dan de vorige keer. Hij had mijne raadgevingen opgevolgd en doet evenwel nu zijn best. Er is orde en stilte". Bijna 4 jaren later kwam ds. Ferf o.a. weer de school bezoeken en toen deugde er werkelijk dan ook niets meer.

"Bezocht den 10 Junij 1845, met Ds. Kins, als Lid van het Plaatselijk toezicht, de school te Drogeham. De gebouwen zijn hier zeer goed. Maar hélaas! niet de onderwijzer Hendrik J. Posthuis, hoewel hij den tweeden rang bezit. Alle mijne vriendelijke raadgevingen, teregtwijzingen en vermaningen hebben bij dezen zwakken, laauwen en ijverlozen man geen uitwerking gehad. Toen ik hem wederom op diezelfde wijze werkzaam zag bij 30 meisjes en 28 jongens, werd ik met heilige verontwaardiging aangedaan. En zeide hem, nadat de kinderen vertrokken waren, in substantie hoe hij zulk eener jammerlijke verwaarloozing der jeugd voor God en zijn geweten konde verantwoorden. Hem gewezen hebbende op zulke sprekende voorbeelden van domheid en onbeschaafdheid, die hij niet loochenen kon. Hij verstomde dan ook gelijk de luie en booze dienstknecht in de gelijkenis, die het eene van den Heer ontvangen talent in de aarde had begraven en verliet hem; Staande in zijne School als eenen dooden zoutpilaar".

Die tiende juni 1845 zal voor de onderwijzer en ook voor de schoolopziener vast geen beste dag zijn geweest.

Wordt vervolgd!

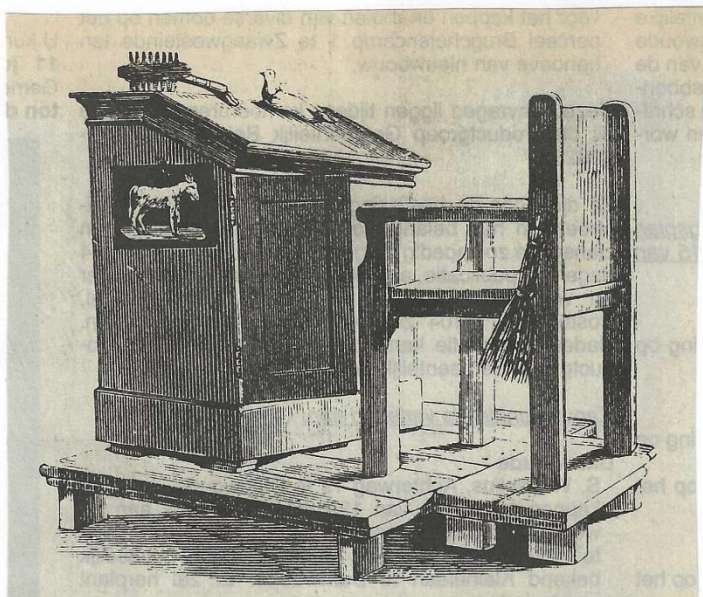

Een schoolklas omstreeks 1850. De onderwijzeres (rechts) is bezig met behulp van op het bord getekende punten de kinderen het tellen te leren. Op de achtergrond bij de ramen ziet men de handwerkjuf met enige leerlingen de beginselen van breien, naai- en speldwerk aan te leren.

Titelplaat van een Haneboekje: 'doch zoo ze eenige vordering maken, krijgen ze een A-B-C-boek, waarin het prentje met Hanepik en dat met den Schoolmeester, dat op zwaar papier gedrukt is'. De haan werd meestal door een deugdame opwekking opgevolgd, bijvoorbeeld onder het motto: 's-Morgens den Haan zijn ijver bewijst. Leert, jonge jeugt, dat men u ook so prijst.' Dergelijke 'Haneboekjes' werden lange tijd bij het onderwijs gebruikt. In een andere druk lezen we: Een kind, dat goed leert, Niet vloekt en niet zweert,

Titelplaat van een Haneboekje. De haan werd in het boek meestal door een deugdame opwekking opgevolgd, bij voorbeeld onder het motto: 's-Morgens den Haan zijn ijver bewijst, Leert jonge jeugt, dat men u ook so prijst'. Deze boekjes werden lange tijd in de 19de eeuw bij het onderwijs gebruikt.

Oude schoolmeesterslessenaar met de stoel als één geheel. Op de klep ligt de 'ongeluksvogel'. Dit instrument werd door de onderwijzer naar de lastige leerling geslingerd, die het voorwerp terug moest brengen om dan straf te kunnen incasseren.

<i>Maandag</i>	
<i>Voormid.</i>	<i>Schrijven, Lezen, Rekenen,</i>
<i>Namidd.</i>	<i>Schrijven, Rekenkunde men- deling onderwijs.</i>
<i>Dinsdag</i>	
<i>Voormid.</i>	<i>Schrijven, Lezen, Rekenen</i>
<i>Namidd.</i>	<i>Taalkunde, vloemens Rekenen</i>
<i>Woensdag</i>	
<i>Voormid.</i>	<i>Verbetering op het bord</i>
<i>Namidd.</i>	<i>Rust-tijd. (opnoeming d. taalb.)</i>
<i>Donderdag</i>	
<i>Voormid.</i>	<i>Schrijven, Lezen, Rekenen</i>
<i>Namidd.</i>	<i>Schrijven, en Rekenen op het bord.</i>
<i>Vrijdag</i>	
<i>Voormid.</i>	<i>Schrijven, Lezen, en overdragen</i>
<i>Namidd.</i>	<i>Taalkunde, en Verblijging</i>
<i>Zaterdag</i>	
<i>Voormid.</i>	<i>Aardrijkskunde</i>
<i>Namidd.</i>	<i>Rust-tijd</i>

Lesrooster uit de eerste helft van de 19de eeuw (op zaterdagmiddag was het pas 'Rust-tijd').

”De gebouwen zijn hier goed, maar hélaas niet de onderwijzer...”

Met een schoolopziener op pad door Achtkarspelen omstreeks 1840 (2)

door Dirk R. Wildeboer te Buitenpost,
secretaris van de Stichting Oud-Achtkarspelen

A, a, u, d, a. J, j, j, j, j

ALIDA bestudeert het ABE.

Eerst een A, en dan een B.
Deze letter heet men, P.
Die haar volgt, noemt men een Q
Voor de A, staat eerst de U.

JETJE met haar Mama in de JAAGSCHUIT

JETJE.
Kijk, Mama! is dat niet raar?
Nu ik vaar,
Schijnt de weg, met huis en boomen,
Mij voorbij te komen!
DE MAMA
Leer hieruit, mijn lieve JET!
Dat, wie op den schijn slechts let,
Deerlijk in de war zal raken
Bij personen en bij zaken.

Aan het eind van de 18de eeuw verschenen er onder Duitse invloed leerboekjes met prachtige illustraties. Vaak werd hierin gewezen op de broosheid van het menselijk bestaan.

In het tweede en laatste deel van dit artikel gaan we verder in de voetsporen van ds. H.N. Ferf, die van 1816 tot 1845 schoolopziener was in Achtkarspelen en omgeving. Ook zal worden verteld wat in de eerste helft van de 19de eeuw de functie van een schoolmeester (tevens koster en voorzanger), in grote lijnen inhield.

Een schoolmeestersbenoeming in 1818

Alvorens met schoolopziener Ferf op pad te gaan, volgt hierna een beschrijving wat een schoolmeester, tevens koster en voorzanger, allemaal had te doen. In een bewaard gebleven akte van benoeming met een instructie kunnen we dit tot in de kleinste bijzonderheden lezen. Bijna aan alles werd gedacht en men liet niets aan het toeval over. We krijgen op deze manier een aardig beeld van de tijd en omstandigheden in de eerste helft van de 19de eeuw.

Aan de school in Augustinusga werd in dat jaar als schoolmeester Willem Ouwes Nieuwstra benoemd. De grietenijraad van Achtkarspelen besliste niet alleen over deze aanstelling, maar ook de gecommiteerden en de kerkvoogden. In deze tijd was de functie in feite een kerkelijke betrekking. De gewone ingezetenen van het dorp hadden geen aanspraak. Volgens de akte van aanstelling kreeg Nieuwstra een benoeming tot 'openbaar Schoolonderwijzer, alsmede tot Koster en Voorzanger te Augustinusga'. Het gedeelte dat betrekking heeft op de werkzaamheden als schoolmeester is half zo lang, dan het deel voor de kerkelijke functie. Wat werd er andere geregeld? De schooltijden en de vakanties (niet meer dan in totaal 3 weken per jaar). Verder werden de leervakken genoemd en de onderwijzer moest 'aan de jeugd een zedelijke en beschaafde opvoeding geven'. Er behoorde te worden gezorgd voor verlichting en verwarming van de school.

Tijdens het winterseizoen waren de leerlingen verplicht om elke dag een turf mee te nemen. Het schoolgeld bedroeg dertig cent per kwartaal, dat de onderwijzer mocht houden. Banken, tafels enz., moesten schoon en

zuiver worden gehouden en deze op zijn tijd luchten. Ook diende hij er voor te zorgen dat het aangevoerde zand rondom de school werd gebracht, 'zoals gebruikelijk is'. Wat zijn taak inhield als koster en voorzanger was niet gering. Op bepaalde tijden moest de klok worden geluid en 'hij zal een getrouwe aanteekening houden van de Doop-, Trouw- en Ledemaatsboeken'. Voor elke aangifte behoorde tien cent te worden ingevorderd. Het kerkgebouw moest 'zindelijk worden onderhouden' en het bijhouden van de diakonieboeken was ook zijn taak. Zijn beloning voor de werkzaamheden, die hier lang niet allemaal zijn genoemd, was in totaal f200,-, door de kerkvoogden f160,- en door de grietenij f40,- te betalen. Daarboven het 'vrije gebruik van een huizinge en tuin'. Onder de akte staan maar liefst tien handtekeningen, t.w. van de kerkvoogden R.L. Wijma en S.G. Appelhof, de gecommiteerden (gekozen door de floreenplichtigen) S.G. Appelhof, J.T. Hoekstra, K. van Elsinga en J.H. Oosterhof. Voor het grietenijbestuur werd getekend door: S. v. Haersma, grietman; D.G. Zijlstra, W.N. Bouma, assessoren en F.J.M.M. Mulier, secretaris.

'Alleen om den brode'

Met ingang van 1 maart 1818 werd Nieuwstra dus benoemd aan de school in Augustinusga. Hij was geboren in 1792, afkomstig van Oostermeer en al eerder aan deze school verbonden, als vervanger van de zieke onderwijzer Olijnsma. Ruim vier maanden later, op 4 juli 1818, trouwde hij met Klaarke Symens Algra. Over deze vrouw en het gezin van meester Nieuwstra, schreef ds. Ferf in zijn rapport i.v.m. het schoolbezoek op 31 augustus 1841: 'Hij heeft een lompe boersche vrouw uit Suawoude getrouwd, die zeer morsig houdt, er zijn nu 7 kinderen, onlangs een zoon van goede verwachting verloren'. Het echtpaar kreeg 9 kinderen, waarvan 3 jong overleden. Verder rapporteerde de schoolopziener: 'De onderwijzer heeft bij zijn ambt een boerderij begonnen om zijn bestaan te verbeteren, doch is daarin niet ge-

lukkig geweest. Dat alles heeft op den man, die voor zijn huwelijk vol ijver was, zulk een nadelige invloed gehad, dat doelmatig onderwijs is verdwenen. Zijn alleen om den brode waargenomen onderricht springt terstond in het oog. Het onderwijs is slecht. Toen ik hem dit alles onder het oog bracht, zeide hij: 'Ik doe mijn best en kan niet meer'.

'Meer boer dan onderwijzer'

Naar aanleiding van dit schoolbezoek in 1841 en diverse ingekomen klachten, schreef ds. Ferf, met pijn in het hart, een brief van meer dan honderd regels aan de onderwijzer Nieuwstra, waarin hij hem ernstig vermaande en berispte.

Hierin bleek dat er een persoonlijke band bestond tussen beide heren. Ferf noemde Nieuwstra in de brief meermalen: 'Vriend

Nieuwstra'. Uiteraard was dit mogelijk, al meer dan 20 jaar hadden de schoolbezoeken plaats gehad door Ferf. In de lange brief komen onder andere de volgende passages voor: 'Het is mij zeer onaangenaam dat ik U vermanen en berispen moet. Men heeft mij wel eens (en mogelijk niet ten onrechte) beschuldigd van eene al te groote zachtheid. Zulk eene zachte behandeling nam ik evenwel altijd bij U in acht bij de veelvuldige klachten, die mij van vele en verschillende kanten omtrent U ter ore kwamen. Ik weet nog zeer wel, dat ik zweeg en bedroefd U verliet, niet kunnende begrijpen hoe gij kondet zeggen, uw best te doen. Ik wilde zelf zien en onderzoeken of die kwade geruchten grond hadden. En ik moet U openlijk bekennen, dat ik schrikte en onwillekeurig terug deinsde bij de intrede in Uwe school. Terstond toch viel mijn oog op eene waschtobbe, eene beezem, eenen kinder (of kakstoel), vuurkorf, een stapel morsig linnen en klederen. Verder wanorde, het ledig zitten van vele kinderen en wat niet al. Ik zag de schriften vol lompe fouten, het erbarmelijke lezen met een ondraaglijke dreun, die mijne ooren kwetste'. Dan schreef ds. Ferf verder dat hij bij zijn laatste bezoek Nieuwstra niet wilde vermanen, omdat één van zijn kinderen juist was overleden. Dan komen in de brief nog een zoon en schoonzoon van Ferf ter sprake. Hoe die hierbij betrok-

ken waren, is niet duidelijk. Ds. Ferf was blij 'dat deze de school in Augustinusga niet hadden gezien'. 'Doch hierin bedroog ik mij. Zij hadden ook even in de school gekeken en riepen uit: Pa!, dat scheelt toch waarlijk te veel, dat kan er toch waarlijk niet mee door! Wat zag die nieuwe school er beestachtig uit! En waarlijk! zij hadden gelijk en ik schaamde mij. Ik herhaal het hoe gij zoo blind kondet wezen niet te zien, hetgeen zoo elk terstond in het oog springt. Gij weet immers wel dat waschtobbe, beezemen, kinderstoel enz. geene schoolmeubelen zijn, dat de school tot geen waschkok of woning moet dienen, maar tot een plaats van onderwijs en opvoeding. Vriend Nieuwstra! Ik mag als uw waar vriend niet langer zwijgen en wil trachten uw lot te verbeteren'. Voorts kreeg Nieuwstra het advies, wanneer hij zo doorging, zijn onderwijzersambt maar neer te leggen. 'Gij zijt meer boer dan onderwijzer. De hooiberg bij de school getuigt dit. Die hooiberg, die zoo gevaarlijk wegens brand is, moet zoo spoedig mogelijk worden weggeruimd. Gij moet beginnen de boerderij af te schaffen, orde en zindelijkheid in de school te herstellen'. Verder kwamen er nog een hele rij aanwijzingen en raadgevingen hoe te handelen om alles weer in orde te brengen.

Brief aan het grietenijbestuur

Hierin deelde Ferf mee, dat hij tijdens het laatste schoolbezoek bij de nieuwe school in Augustinusga, een groot blok hooi had zien staan en dat hierdoor brandgevaar aanwezig was. De schoolopziener gaf te kennen dat hij had verzocht om het hooiblok weg te ruimen en wanneer dit niet gebeurde, de onderwijzer van de grietenij bevel zou krijgen om hiervoor te zorgen. Verder valt in deze brief te lezen dat Nieuwstra vanwege 'zijn gering inkomen een boerderij heeft begonnen tot onderhoud van zijn zwaar gezin en dat dit een nadelige invloed heeft op het ge-

heel van het onderwijs'. Ds. Ferf deed in de brief de suggestie om zijn toelage uit de 'kerkebeurs' te verhogen, zodat het uitoefenen van een nevenbedrijf niet meer nodig zou zijn. Van het laatste is echter niets gekomen.

Verder verloop

Hoewel bij het volgende schoolbezoek een verbetering was waar te nemen, het zag er wat 'zindelijker' uit, bleef de slechte situatie in latere jaren onveranderd. Nieuwstra stierf op 3 maart 1851 en bereikte de leeftijd van 58 jaar. Het ziet er niet naar uit dat de boerderij was afgeschaft, want zijn weduwe staat na zijn overlijden in het bevolkingsregister van Augustinusga nog te boek als 'landbouwersche'.

Kooten

Hier was in 1839 Jan Takes Jansma tot onderwijzer benoemd. De inspecteur wilde hem bezoeken en deed hiervan het volgende verslag: 'Bezocht den 25 September, met oogmerk den hier onlangs in dienst getreden onderwijzer Jansma met zijne nieuwe betrekking geluk te wenschen en de kinderen eene vriendelijke herinnering te geven om van zijn onderwijs een vlijtig gebruik te maken. Dan tot mijn leedwezen vind ik hem uit hoofde der bevalling van zijne vrouw niet te huis. Zijnde hij naar zijn ouders vertrokken dit blijde nieuws mede te deelen'. In 1841 en volgende jaren is hij over Jansma tevreden. 'Beide het huis en schoolvertrek met deszelfs meubelen mag voortreffelijk genoemd worden. De onderwijzer is wegens zijnen ijver, bekwaamheid en goed gedrag, waardoor hij zijnen verkregen tweeden rang bij voortdurend handhaaft, zulk eene plaats zeer wel waardig. In de hoogste klassen waren vele leerlingen wegens den veldarbeid afwezig. Die er waren maakten goede vorderingen'. Er was echter een min puntje in de Kootster school. 'Eenige leerlingen kwamen te laat op school, hetwelk hier een oud gebrek is. De meester kon dus niet terstond om 9 uur beginnen. Ik maakte hem hierop opmerkzaam en hij verschoonde zich deswege en met het gemis van een klok en den verre afstand van sommige kinderen, waardoor hij verhinderd werd, om hierin met de vereischte gestrengheid te werk te gaan. Geheel het onderrigt was verstandig, kinderlievend en geschiedde met eene onvermoeide ijver'.

Surhuisterveen

Van 1812 tot 1863 was hier Bartholomeus Jacobus Schurer de onderwijzer. Hij bleef dus maar liefst 51 jaar op zijn post en nam op 71-jarige leeftijd afscheid. De inspecteur had zeker waardering voor zijn persoon en werk. Op 15 september 1839 vond hij de school gesloten en schreef hierover het volgende: 'Tot mijn leedwezen vond ik den anders zeer ijverigen Onderwijzer Bartholomeus Schurer, bezittende den derden rang, noch zijne te Suawoude als Onderwijzer beroepen zoon Jacobus Schurer, die den tweeden rang bezit en als ondermeester in zijne talrijke

school behulpzaam is, niet te huis. Hebbende des morgens school gehouden, doch des namiddags vakantie gegeven om volgens jaarlijksche gewoonte op de Drogemaster jaarmarkt een bezoek bij de familie zijner vrouw af te leggen. Ik kon hem deze uitspanning niet kwalijk nemen en reed daarom verder, na in alle haaste iets gebruikt te hebben'. Onder andere twee jaar later, op 31 augustus 1841, bezocht hij weer de 'ijverigen en braven B.J. Schurer. 'Alles is hier leren en werkzaamheid overeenkomstig het karakter van de man, doch spreekt hij met gemaakten stem, niet zonder pedanterie. Doch dit gebrek ziet men evenwel gaarne over het hoofd, wanneer het onderwijs zoo verstandig en redelijk is ingerigt'. In 1845 stond Schurer weer alleen voor een veel te groot aantal leerlingen. Hij had toen geen hulp meer van een ondermeester, die er wel waren geweest, maar elders waren benoemd. Ds. Ferf rapporteerde toen: 'Dat een geschikt en bekwaam ondermeester alhier eene dringende behoefte is, dewijl dit onderrigt thans zeer gebrekkig was en veel te wenschen overliet. De Commissie verzocht mij, na eene rijpe overweging omtrent de noodige verbeteringen, om bij herhaling het Bestuur aan te manen tot de aanstelling van een zoodanigen ondermeester, waartoe bijzondere ingezetenen eene Som van 50 gulden als bijdrage wilden leveren. Dit beloofde ik dan ook te zullen

doen". Elke school had een plaatselijk commissie van toezicht. Bij de inspectiebezoeken waren vaak één of twee leden hiervan aanwezig, zulks op uitnodiging van de schoolopziener.

Met "het Bestuur" wordt het grietenijbestuur bedoeld, die dus niet al te scheutig was om geld voor het tractement van een ondermeester beschikbaar te stellen. Een aantal goeude inwoners van Surhuisterveen, die werden aangeduid als "bijzondere ingezetenen", waren dus bereid om de ondermeester als het ware te sponsoren.

Twijzel

Hier was als onderwijzer in dienst Jan Kuipers. In eerdere rapporten over deze school, komt Kuipers niet goed uit de bus. Hij had "geen lust aan zijnen post". De man had er dus geen "nocht" aan en hoe lankmoedig inspecteur Ferf was bij andere schoolmeesters, die er ook niet veel van terecht brachten, deze persoon kon geen goed meer bij hem doen. Het incident op 24 juni 1842 deed helemaal de deur dicht. Wat was er gebeurd? Bij een inspectiebezoek op genoemde datum was Kuipers in zijn tuin bezig de grote bonen te schoffelen, terwijl hij de hele school overliet aan de zorg van ondermeester Jan Feitsma. "De laagste klasse zat geheel ledig en de beide andere gebrekkig werkzaam. Terwijl ik eenigen tijd mijn onderzoek had voortgezet en mij ophield bij de hoogste klasse, sloop de onderwijzer als een dief stil de school in en ging op een bank bij de laagste klasse zitten, als willende hij dezelve onderwijzen. Bij het uitgaan wilde hij mij vriendelijk verwelkomen, maar nu gaf ik hem ten aanhoren van alle kinderen mijne verontwaardiging te kennen en vertrok. Den 27 juni schreef ik hem een missive, waarin ik hem te kennen gaf, dat ik wegens zijn aanhoudend pligtsverzuim genoodzaakt was hem bij de Provinciale Commissie van onderwijs aan te klagen enz. Daarop kwam hij bij mij met schuldbekenenis, met herhaalde en dringende bede om dit niet te willen doen. Ik zeide hem vooralsnog niets te willen beloven, maar hem aanried om zijn post neder te leggen". Hierna, nog 16 jaar lang, tot zijn overlijden in 1858, bleef Jan Kuipers in Twijzel onderwijzer.

Gerkesklooster

Van Twijzel reed hij nog dezelfde dag naar Gerkesklooster en over dit bezoek niets dan lof. Misschien maakte dit de dag van Ferf weer goed. "Woning en school zijn beide bekrompen, maar in goeden staat. Ik was hier om 1 uur en vertoefde hier tot half vier met groot genoegen. Een verstandig, zedelijk en met verrassend gezang afwisselend onderwijs, ziende geven aan 27 jongens en 17 meisjes door den ijverigen en braven onderwijzer Joh. Broers, bezittende de 3e rang. Bij uitstek voldeed mij zijn rekenkundig onderrigt over de nieuwe maten en gewigten op het bord met dezelfde getallen en de vlugheid met welke de kinderen de verschillende verhouding wisten te beantwoorden. Allen waren onafgebroken werkzaam".

Ten slotte

In het jaar 1845 legde Ferf zijn functie als schoolopziener neer. De last der jaren begon hem te drukken en het afleggen van de talrijke schoolbezoeken begon hem zwaar te vallen, zoals blijkt uit een gedeelte van zijn rapport aan de Provinciale Commissie van Onderwijs. "Na de Voorjaarsvergadering kreeg ik eene zware verkoudheid vergezeld met eene hevige hoofdpijn, veroorzaakt door mijne reizen naar het Armhuis op de Bergumerheide. En eene buitengewone inspanning in mijnen negen en zestigjarigen ouderdom gebleken is, boven mijne krachten te gaan. Hierdoor werd ik genoodzaakt om mijne Schoolbezoeken tot een milder jaargetij uit te stellen; dewijl mijn geneesheer mij, wegens de voortdurende koude in de maand Mei, gebod alle reizen te staken. Dit is de reden, waarom ik eerst in de maand Junij de bezoeken heb hervat". Ds. H.N. Ferf stierf op 6 september 1859 en bereikte de leeftijd van 82 jaar.

Bronnen/literatuur:

- Tresoar, Leeuwarden, toegang 34-01.
- Hindrik van der Vliet, "Burgum, Wâld- en Wetterdoarp", 1993.

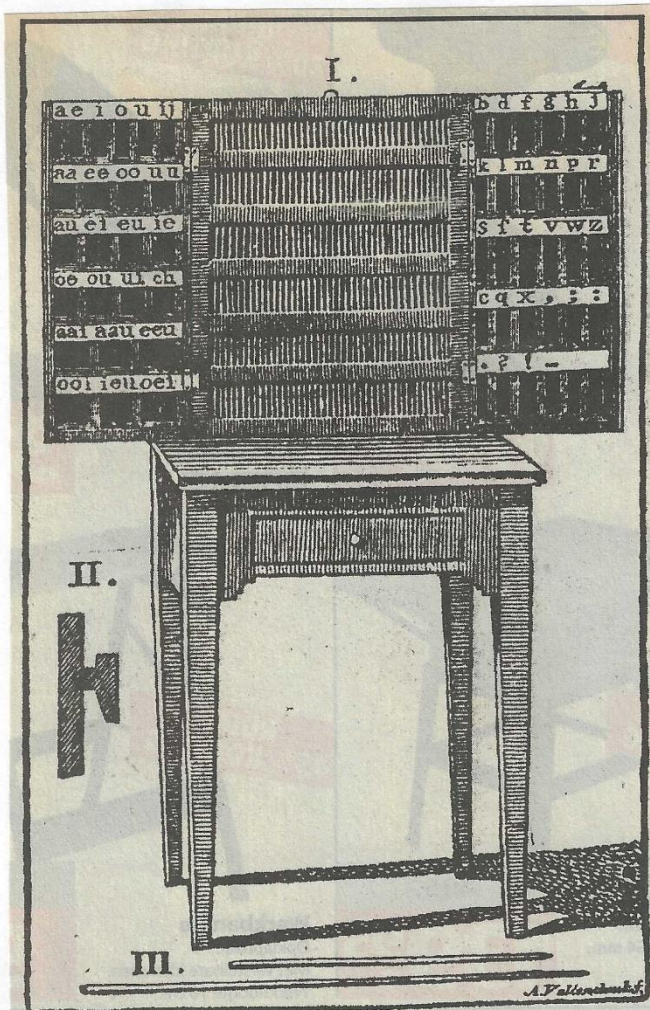
Dit was een publicatie namens de Stichting Oud-Achtkarspelen

Schrijfles omstreeks 1820.

Gebruikte spellingsmethode van prof. Siegenbeek rond 1850.

De letterkast of 'leesmachine' van P.J. Prinsen. Deze kast bestond uit drie delen: links de letterkast voor de klinkers en de klanken, rechts de kast voor de medeklinkers. In het midden was een zetraam waarop woorden konden worden gevormd.

	aa, a.	 ei.
	ee, e.		ouw, ou.
	ie, i.		auw, au.
	oo, o.		aauw, aa.
	uu, u.	 aai.
	ij.		eeuw, ee.
	oe.	 ooi.
	eu.		ieuw, ieu.
	ui.	 oei.

Eén van de negen leestafels van P.J. Prinsen, 1820.